6

'אבמהות' – גברים פמיניסטים במבחן הגירושים

א.

גברים פמיניסטים בהליכי גירושים נמצאים במצב מיוחד. הם מאמינים שהעולם שמסביבם הוא עולם פטריארכלי שמנוהל לפי אמות מידה גבריות למען גברים, עולם שבו נשים מוטרדות מינית חדשות לבקרים, עולם שבו מחפצנים נשים, שבו נשים אינן מגיעות לתפקידי ניהול ומרוויחות פחות מהגברים. הגברים האלה ניהלו בית שוויוני, תמכו בקריירה של בת הזוג שלהם, הרוויחו פחות מבת הזוג, הפרישו פחות לביטוח פנסיוני או לביטוח מנהלים, לעיתים אין להם קרן השתלמות, הם שדאגו לארוחה חמה לילדים בחזרה מבית הספר ומהגן. הם מוטרדים מהעולם שבנותיהם גדלות בו, מוטרדים מהעולם שבו בניהם גדלים, נשארים פעורי פה לנוכח האווירה המאצ'ואיסטית והגזענית ברחוב. אלה גברים שמבינים שהתרבות הישראלית מפלה נשים לרעה בתוך בית הנבחרים ומחוצה לו, דוחקת את רגליהן ופוגעת במעמדן הפוליטי והחברתי. אלה גברים שמבינים לעומק שהאישי הוא פוליטי, שכל

מעשה בתוך הבית מושפע מהבניות תרבותיות ומשפיע על היכולת לשנות בעתיד. והינה, כשהם מנהלים משא ומתן על אותם נושאים חשובים כל כך לזהות שלהם, הם עומדים מול שוקת שבורה. דווקא העמדה הפמיניסטית שלהם, דווקא נקודת המבט שלהם על העולם היא שבונה את ההצדקה לחיוב במזונות ללא קשר להחזקת הילדים או לחזקת הגיל הרך המורה שבהיעדר הסכמה בין ההורים תהיה המשמורת של האם אם מדובר בילדים קטנים. פתאום גברים אלה מוצאים את עצמם בעמדת נחיתות ביחס לדברים החשובים ביותר בחייהם, בדיוק בגלל שאת השקפת העולם שלהם הפנימו כמה מן השופטים והשופטות. בתי המשפט יחייבו, במקרים מסוימים, את האב במזונות גם במקרים שהמשמורת משותפת וזמני השהות אצל ההורים שווים ולעיתים גם במקרים שהכנסת האם גבוהה יותר.

אולי זה מחיר קטן לשלם עבור תיקון עולם. האב הגרוש הפמיניסט עומד בפני מתקפת נגד: אתה חי באשליה, הנשים שולטות בעולם, הן חיות בגן עדן שמגן עליהן והן עושות מה שהן רוצות ומנצלות כל פתח על מנת לפגוע בגברים ולסחוט אותם. אבל הגברים הפמיניסטים יוצאים מנקודת הנחה שונה – העולם הוא עולם גברי שתפור למידותיהם של גברים ומנהלים אותו גברים. הנחה זו ברורה להם, הם לא זקוקים לנתונים סטטיסטיים (ויש כאלה למכביר), הם מקבלים אותה כמובן מאליו. הם רואים אותה מתממשת מול עיניהם במקום העבודה, באוטובוס, בבית הקפה, בבתים של חברים, בסיפורי בית הספר של הילדים, בתוכניות הטלוויזיה. דווקא בגלל זה הדיסוננס שבו הם נמצאים הוא חמור – הם נפגעים מן הרצון לתקן את המצב לטובת הנשים. הם מבינים שלטובת הילדים עדיף שלא יגיעו לבית המשפט ולא יקיימו מריבות משפטיות על גבם. אבל העמדה שלהם במשא ומתן על אותם עניינים שיכולים להשפיע על הקשר שלהם עם הילדים ועל העתיד הכלכלי שלהם היא נחותה ובעייתית. הם חיים עם צל קבוע שמלווה אותם. האם הם צריכים להניח לעצמם להיפגע במסגרת

מדיניות כללית הטובה לכלל האוכלוסייה? איך יכול להיות שיש להם משמורת משותפת, אך בהסדרי הראייה הם מבלים עם הילדים פחות? איך ייתכן שהנשים מרוויחות יותר מהם והם חיים בחשש שיתבעו מהם מזונות?

לגברים פמיניסטים תפיסה סימבולית של המציאות, הבנה שהמציאות איננה דבר "טבעי" או גזרת גורל שנכפית על האדם, ושמאחורי מציאות זו עומדים כוחות ומגמות. שירותן של נשים ביחידות קרביות מוטל בספק לא בגלל שהן "משרתות שנתיים והמסלול הקרבי ארוך מדי" או "כי השירות הקרבי יפגע ביכולתן להביא ילדים לעולם". נשים לא שוברות את "תקרת הזכוכית" לא בגלל שהן נכנסות להיריון ולכן באופן "טבעי" הקריירה שלהן נעצרת. פמיניזם עבור גברים פמיניסטים הוא שם כללי להתנגדות לקבל שהמציאות היא גזרת גורל "טבעית". הנחת היסוד הפרוידיאנית והמרקסיסטית שמבנים חברתיים הם תוצאה של כוחות חברתיים וכלכליים מתקשרת אצל גברים פמיניסטים דווקא לפמיניזם. הם פמיניסטים, ולכן הם פרשני מציאות מסוג מסוים מאוד, לא מקבלים ש"ככה זה, גברים מרוויחים יותר מנשים", או שיש יותר גברים מנשים בתפקידי ניהול או שטבעי שילדים קטנים יהיו צמודים לאימם או שהאב צריך להיות אחראי למזונות ילדיו או שביהדות האישה פטורה ממצוות עשה שהזמן גרמן כי היא, "לפי דרך העולם" אמורה לטפל בבן זוגה, בילדים ובעבודות הבית. הפמיניזם הוא שמחייב אותם להסתכל מתחת למעטה המציאות הראשוני, לבחון את הכוחות הפועלים בכל תחום. הוא שמביא אותם לבדוק את פערי הכוחות בעסקה כלכלית ולראות אם התנאים של העסקה לא הפכו אותה בעצם לעסקה בכפייה. הוא שמביא אותם לבחון אם אישה שנענתה לחיזורים אגרסיביים מצד גבר עשתה זאת בגלל הפעלת כוח חסרת פרופורציות או שהיא עצמה תמרנה אותו כדי לקבל טובות הנאה. הם גם עסוקים בשפה ובייצוג, בחקירה של מובנן של המילים ושכבות המשמעות שהן מסתירות:

החל מהפנייה ה"טבעית" בעברית לקבוצה בלשון זכר ולא בלשון נקבה ובמכתמים ("עשית אותה"), ועד למשמעות הסימבולית של סיפורי התרבות והמיתוסים ודרך הצגת נשים בסיפורים האלה; כיצד מציגים נשים בתקשורת; איך קשורה מכירת מכונית לאישה יפה; ולמה נשים מוכרות אבקת כביסה או נוזל לניקוי כתמים.

ב.

עורכי הדין אומרים לגברים הפמיניסטים: תוותרו על המשמורת, תוותרו, ממילא בית המשפט יעניק לאם את המשמורת. ובכלל, מהי המשמורת? הרי האפוטרופסות על הילדים תמיד תישאר אצלכם, אתם האבות הביולוגיים. אז, בעצם, אם המשמורת איננה קשורה לאפוטרופסות ואיננה משפיעה ישירות על הסדרי הראייה,[40] היא בהגדרה עניין סמלי בלבד. אבל גברים פמיניסטים עסוקים כאמור בייצוג, ואם העניין הוא סמלי, נשאלת השאלה – מה המשמעות הסמלית שלו?

שמירה קשורה קשר בסיסי לאחריות. שמירה מסמנת קשר של אחריות של א' על ב' שמאפשר לבוא בדין ודברים עם האחראי במקרה שבו נפגע מי או מה שהיה נתון לשמירה. גרעין החיוב של שומר קשור בקשר החוזי שבינו לבין הנכס שניתן לשמירתו, וככל שהקשר הזה הדוק יותר, גם האחריות שלו גדולה יותר. אלא שעבור גברים פמיניסטים, בעצם המושג "אחריות" יש משהו שמנוגד לאהבה בכלל. היחסים שלהם עם הילדים אינם קשורים באחריותם כלפיהם אלא באהבה אליהם. בעיניהם, את המושג אחריות ניסחו כוחות שמרניים המבקשים לנטרל כל ראייה יצירתית או חדשנית. ניתן לראות בעמדה הזאת עמדה ילדותית או רומנטית, אבל עבור גברים פמיניסטים המילה הזאת צצה כל אימת שאין לאנשים מטען

40. במצב של קונפליקט, בית המשפט יעניק עדיפות בהסדרי ראייה להורה המשמורן.

רגשי מספק על מנת לבסס את הבחירות שלהם או את השיפוט שלהם. אחריות היא מילה שאנשים שהרגשות שלהם לא ברורים משתמשים בה לעיתים קרובות על מנת להצדיק מחירים ששילמו. אחריות היא מילה שהמציא מי שחש שעוד מעט הוא מתמוטט תחת העול של המציאות הלא־מאושרת שלו. היא מבטאת ציניות וקושי, וכשהיא נאמרת ביחס לילדים או לעבודה היא מעוררת בגבר פמיניסטי חלחלה, כי היא משקפת ייאוש עמוק לגבי הקשר עם הילדים. אחריות היא בעצם מילה גברית, כי אימצו אותה משטרים פוליטיים שהם גבריים במובהק המניחים שמשטר של אחריות מאפשר חיים משותפים בחברה הטרוגנית. הינה עוד סיבה לוותר על המשמורת: משמורת היא עניין חשוב למי שיש לו חוסר ביטחון ביחסיו עם הילדים. גברים פמיניסטים מרגישים שהיחסים שלהם עם הילדים אינם תלויים בדבר, הם מרגישים אהבה וקרבה ורצון לעשות טוב. הילדים הם עצמם ובשרם. הם לא הולידו אותם, אבל הם עדיין חלק מהם. אבל משהו קורה להם במשא ומתן שהם מנהלים על המשמורת. אף על פי שהם לא מזדהים כלל עם הסמליות של האחריות שיש במשמורת, הם מרגישים כמו עשו שמוכר את הבכורה שלו בנזיד עדשים. מרגישים שרימו אותם ושהם רימו את עצמם. הם יודעים שהם הולכים להצטער על העניין הזה. אולי גם על עצם ההצבעה על העניין ועל הוויתור. במצב רגיל אין חשיבות להגדרות הללו, אבל מרגע שהן עלו, הן מקבלות חשיבות. ברגע שהן עלו הן מבטאות עניינים פנימיים, הן סמליות. הסמליות שלהן לא נובעת מהתוכן אלא מההקשר. בהקשר הזה הם מרגישים שהוויתור על המשמורת הוא כמו ויתור על הילדים תמורת בצע כסף. אין זה משנה אם הסדרי הראייה נשארו כפי שהם, אין זה משנה שהמצב המשפטי ממילא לא מאפשר להם להיות משמורנים במקרה של קונפליקט. ועדיין, יש להם רצון עז להגיד "על זה אני לא מוותר. את זה אני לא מוכר". עולה בהם פחד איום איך ירגישו הילדים כשישמעו כשיהיו גדולים יותר על הסחר־מכר הזה.

כאילו הכול נמדד כאן במונחים כלכליים. הם במצור. אם יעמדו על שלהם בעניין המשמורת, הם יצטרכו לוותר על נכס כלכלי במסגרת המשא ומתן. אם יוותרו על המשמורת, ייזכרו לדיראון עולם כמי שהנמיכו את רמת הקשר עם הילדים תמורת בצע כסף.

ג.

המשמורת והאחריות שעומדת מאחוריה הופכות לביטוי של ההורות עצמה. נשים מקבלות בדרך כלל את המשמורת על הילדים, כיוון שהן נחשבות באופן מסורתי המטפלות העיקריות בילדים, ויש קשר הדוק בין משמורת ובין הורות ובין טיפול בילדים. היות שהטיפול בילדים בשנות הילדות המוקדמות מהווה את הבסיס של הקשר, הרי שבאופן סימבולי המשמורת מסמלת את הקשר עצמו. זוהי הסיבה לתחושות הקשות של הגברים הפמיניסטים בוויתור על המשמורת, וזוהי הסיבה לחשש שלהם שהילדים יגלו בעתיד על הוויתור הזה. אחת מהמסקנות החשובות של ועדת שניט הייתה שצריך לבטל את חזקת הגיל הרך ולקבוע את עקרון טובת הילד כעקרון־על. הוועדה קבעה ששני ההורים הם אפוטרופסים לילדים ושהסדרי הראייה ייקבעו בהתאם לטובת הילד. הבעיה היא שהוועדה מתארת את הקשר עם הילד דרך מושג "האחריות ההורית המשותפת". האפוטרופסות המופיעה בחוק הכשרות המשפטית משקפת, על פי חברי הוועדה, קשר שבו ההורה הוא "ממונה" או "מנהל", קשר שמהותו הגנה על חלשים הזקוקים לחסות. במקום זאת הציעו חברי הוועדה לקבוע "אחריות הורית" שמשמרת את היקף החובות של הורים כלפי ילדיהם אבל נוטלת את זכות הוויתור על האפוטרופסות. אמנם בעברית מגיעה המילה "אחריות" מן "אחר", מישהו שעומד אחרי אדם ואמור לערוב לו, אך עדיין מטילה המילה צל על הילד ומבטאת פטנרליזם עמוק והיבטים שליליים של אחריות במובן של שעבוד. חיוב של גברים במזונות גבוהים יחסית להכנסתם משקף טענה כלפיהם – "קחו אחריות, הייתם צריכים לחשוב על זה לפני

שהבאתם ילדים לעולם". "אחריות", אם כן, אינה רק מילה גברית שמשקפת ייאוש עמוק ביחס לקשר של גברים עם ילדיהם אלא גם מבטאת היענות לציפיות חברתיות שמשקפות הפרדה מגדרית: "גברים מפרנסים/נשים דואגות לילדים". הדיסוננס הזה בין ההיבט הרגשי וההיבט החוקי ניכר היטב באחת ממסקנותיה של ועדת רוטלוי: "הזכות הבסיסית הנתונה לכל ילד היא שתהיה עליו **אחריות** של מבוגר **אחראי ואוהב**".[41] נראה שלחברי הוועדה נראה בלתי אפשרי לצוות בחוק על אהבה. תיקון כזה לא יהיה סמנטי בלבד, הוא מביא איתו שלל דימויים מן הסביבה הרגשית המתאימה לתיקון המבורך המצוי במסקנות הוועדה, והוא מקדם תרבות של אהבה לילד ולא רק תרבות של אחריות כלפיו. תיקון כזה יהיה תיקון פמיניסטי.

ד.

בתי המשפט קובעים לעיתים שהגבר צריך לשלם מזונות עבור הילדים גם אם המשמורת משותפת וגם אם האם מרוויחה כמו האב או יותר ממנו. עובדה זו משפיעה כמובן על כל הגברים ולא רק על אלה הבאים להתדיין בפני בית המשפט. מצב זה הוא תגובה למצב הרגיל שבו נכסי המשפחה וההכנסות הגבוהות הן של הגבר, ועם הפרידה עומדת האישה מול שוקת שבורה. חיוב האב במזונות אמור לא רק לשקף את העדיפות הכלכלית של גברים לעומת נשים בישראל אלא גם להעניק לאישה קלף נוסף בתוך מערכת שבה היא מופלית לרעה באופן כללי. גם כאן מצוי הגבר הפמיניסט בדיסוננס. הוא מגיע למשא ומתן בעניין המזונות בעמדה נחותה, אף על פי שחייו המשותפים נוהלו בשוויון, ולעיתים מצבה הכלכלי של האישה דווקא טוב יותר.

הטיפול בילדים, ההלבשה שלהם וההאכלה שלהם נתפסים אצל

41. ההדגשות שלי.

הגבר הפמיניסטי כחלק מרכזי של האבהות. זוהי החוויה שלו כילד, כך אימו הייתה מטפלת בו – הכינה אוכל, סיפקה ביגוד. ההזנה וההאכלה הם עניין עיקרי בהורות. לפי עמדה זו, ההנקה ולפניה הלידה הן הבסיס של ההורות. הן המבססות את הקשר אל הילד שתלוי בהורה לחלוטין בשנות חייו הראשונות. במובן הזה, חיוב הגבר במזונות הוא לא רק שיקוף של המצב הקיים שלפיו גברים הם בעלי המשכורת העיקרית בבית אלא הוא גם מזין תפיסת עולם שוביניסטית המייחדת את תפקיד המפרנס לגבר ואת הטיפול בבית ובילדים לאישה. יחס זה אינו עניין כלכלי גרידא, הוא נטוע עמוק בתפיסות שקנו להם שביתה בתרבות המערבית כבר למעלה ממאה שנה ולפיהן האם היא הדמות המשמעותית ביותר בחיי הילד. הקשר הפיזי בין האם לילד, שנוצר בהולדה ובהנקה, והתוקף שנתנו לקשר הזה הפסיכואנליטיקאים מהדהד בקונבנציה לראות באם את המשמורנית העיקרית ולהטיל את הפרנסה על האב. מלאני קליין (Klein) ניסחה את היחס הזה בבהירות:

> אובייקט האהבה והשנאה הראשון של התינוק, אמו, נחשק על ידי התינוק ושנוא עליו במלוא העוצמה והכוח המאפיינים את דחפיו המוקדמים. בשלב המוקדם ביותר הוא אוהב את אמו, המספקת את צרכי ההזנה שלו, מפחיתה את תחושות הרעב שלו ומעניקה לו את העונג החושני שהוא חוה כאשר פיו מגורה על ידי יניקת שדה. אולם כשהתינוק רעב ותשוקותיו אינן מסופקות, או כשהוא חש כאב או אי־נוחות גופנית, לפתע משתנה המצב כולו. שנאה ורגשות תוקפניים מתעוררים והוא נשלט על ידי הדחף להרוס את זו שהינה אובייקט כל תשוקותיו וקשורה בנפשו בכל חוויותיו הטובות וכן הרעות [...] התפקיד החשוב מאוד שממלא האב בחייו הרגשיים של הילד משפיע אף הוא על כל יחסי האהבה בהמשך ועל כל הקשרים האנושיים האחרים. **אולם היחס המוקדם של התינוק לאב, במידה שהוא נתפס כדמות מספקת, ידידותית**

ומגוננת, מעוצב בחלקו על פי היחס לאם.[42]

וגם אצל דונלד ויניקוט (Winnicott) האם היא הדמות המשמעותית: "יחסי שני הגופים המקוריים הם אלה בין התינוק לאם, או תחליף האם, לפני שאיזשהו איפיון של האם הופרד ועוצב לרעיון של אב".[43]

היכולת להיות לבד היא עניין מרכזי אצל ויניקוט, והיא תלויה לחלוטין ביחסי האם־תינוק. אִם התינוק בוטח באם שתהיה לצידו ושתגונן עליו, הוא מסוגל להיות לבד בנוכחותה. היכולת הזאת לשחק לבד בנוכחות האם היא, לדעת ויניקוט, התנאי להתפתחות היכולת להיות לבד בכלל, כי היא יוצרת הכרה בכך שקיומה של האם הוא קיום מתמשך, האֵם נוסכת ביטחון ומאפשרת לתינוק לבסס את אישיותו. אבל יותר מזה, לדעת ויניקוט יחסים אלה עם האם הם "תבנית האם [המטריצה] של ההעברה" (שם). האם איננה רק הדמות המשמעותית בחיי התינוק, והיא איננה רק מה שוויניקוט קורא "החומר שממנו נוצרת ידידות". היחסים איתה הם מודל לטיפול פסיכואנליטי. הפסיכואנליטיקאי הידוע שנדור פרנצי (Ferenczi) דימה את האנליטיקאי לאם וראה מודל של מסירות אימהית כאלמנט מרכזי של האנליטיקאי. השאיפה היא להשרות על מטופל, אחרי ההעברה שתיווצר בטיפול, מידה של נוחות עם המטפל כך שיחוש בטוח דיו בנוכחותו כדי שיוכל להתקיים לצידו בדיוק כפי שהתינוק מסוגל לשחק עם עצמו כשאימו בסביבה. העברה היא אחד האלמנטים החשובים ביותר בתהליך הטיפול. זהו מצב שבו המטופל מעתיק יחס שהוא חש כלפי דמות משמעותית אל המטפל. היכולת של המטפל לקבל את ההעברה הזו ולהגיב

42. מלאני קליין, "אהבה אשמה תיקון" (1937), כתבים נבחרים (**תולעת ספרים, 2003**), ע' 53-54. **ההדגשות שלי.**
43. דונלד ו. ויניקוט, "היכולת להיות לבד", עצמי אמיתי ועצמי כוזב (**עם עובד, 2009**).

עליה בהעברה נגדית של הכלה ושל עיבוד הרגשות היא הלוז של התהליך הטיפולי. אין כאן, אם כן, רק שוביניזם המטיל את כלכלת האישה על האב בעולם פטריארכלי. יש כאן הנחת יסוד עמוקה בדבר תפקידי האם והאב. כל התיאוריות הפמיניסטיות והכלכליות מתאיינות לנוכח הנחה פסיכואנליטית זו – האֵם היא הדמות המרכזית, כיוון שהיא מעצבת את כל דפוסי הרגשות הראשוניים של הילד ואת כל יחסיו העתידיים. יתרה מזו, יחסי האם־תינוק הם מודל לטיפול הפסיכואנליטי עצמו.

יש פמיניסטיות שאמרו כי הנחות אלה מקורן בהבניות תרבותיות ואין בהן שום דבר "טבעי".[44] כשם שאין דבר טבעי בהנקה ושעידוד הנקה – תפקידו לשמר משטר פטריארכלי ושליטה של גברים בזמנן ובגופן של נשים, כך גם הקביעה שהיחסים עם האם משפיעים הרבה יותר על חיי הנפש של התינוק מאשר אביו היא קביעה המשמרת את יחסי הכוח החברתיים. ודאי, עניינים מגדריים הם תוצר של כוחות חברתיים, ואין בהם דבר טבעי. ובכל זאת, היות שהגבר הפמיניסט נכח בלידת ילדיו והיה עד להנקתם, על שלל היתרונות והחסרונות שלה, משהו בו מסרב להנמיך את הלידה ואת ההנקה למצבים בעלי התניה תרבותית. ברור שסביב הלידה וסביב ההנקה יש אין־ספור הבניות תרבותיות, אבל הן עצמן, בבסיסן, עובדות טבעיות שאי־אפשר להגזים בערכן בחיי האם והתינוק. לא, אלה אכן אבני היסוד – הילד התפתח ברחם אימו, היא הזינה אותו בעת ההיריון, והוא יצא לאוויר העולם מחובר אליה בחבל הטבור. אבל קליין ויניקוט לא הביאו בחשבון אפשרות לגבר שמעורב בחיי הילדים שלו, גבר שמאכיל, מחתל, מדבר, מרדים, מטייל, צוחק, שר, נעצב, מתעצבן – גבר שנמצא בקשר עם התינוק. בהתחלה

44. לדיון בהטיה התרבותית של הפסיכואנליטיקאים, ובסתירה הגלומה בהשקפתם לפיה האם היא, מצד אחד, דמות משמעותית ומשפיעה ומצד שני, על מחיקתה על פי אותן תיאוריות ממש, ראו ענת פלגי־הקר, מאי־מהות לאימהות (עם עובד, 2005).

הגבר הפמיניסט חושב שהאבהות שלו היא צלע מתוך האימהות, בדיוק הפוך לסיפור בריאת האדם. הוא סבור שהאבהות שלו מקורה באיזו תכונת טיפול ודאגה אימהיות. מבחינתו זה בדיוק ההיפוך ממה שקורה בברית החדשה. פאולוס מסיק מהעובדה שהאישה לוקחה מן האדם שהאישה נחותה מן האדם: "הָאִשָּׁה תִּלְמַד דּוּמָם בְּכָל־הַכְנָעָה, וְאֵינֶנִּי נֹתֵן רְשׁוּת לָאִשָּׁה לְלַמֵּד אַף לֹא לְהִתְנַשֵּׂא עַל־הָאִישׁ אַךְ תִּדּוֹם, כִּי אָדָם נוֹצַר בָּרִאשׁוֹנָה וְאַחֲרָיו חַוָּה".[45] הפמיניסט מסתכל על הדברים אחרת – האישה היא המקור בכל הנוגע ליחס לילדים ולקשר. העובדה המכרעת היא שנשים מביאות ילדים לעולם ויכולות להניק אותם אם ירצו, ולעובדה זו השלכות כבדות משקל על הקשר בין הילדים לאמהותיהם. אלא שככל שהפמיניסט מטפל בילדים יותר, ככל שהוא מתייחס אליהם יותר, הוא רואה שהוא מנהל איתם מערכת יחסים עצמאית כגבר. מערכת יחסים שאיננה נשית אף שהיא כוללת דאגה והזנה. כמו כל מערכת יחסים, היא מתעצמת ומתחזקת ומעמיקה עם הזמן. היא נוצרת יש מאין עם הלידה אבל הולכת ומקבלת עומק ככל שהזמן עובר. אצל הפסיכואנליטיקאים, כאמור, יחסי הורות יכולים ללמד על המודל הטיפולי. אבל ייתכן גם ההפך. המודל הטיפולי יכול לשמש מודל ליחסי הורות. יחסי האב־אם־תינוק דומים ליחסי מטפל ומטופל. כאמור, אחד התפקידים המרכזיים של המטפל הוא יצירת העברה – המטופל מתייחס למטפל באותה דרך ובאותם דפוסים שדרכם התייחס לדמות משמעותית בחייו. **והרי זה בדיוק תפקידו של ההורה בקשר עם ילדיו** – הכלה של ההשלכות של הילדים והתמודדות איתן. ובמצבים יותר ארוכים ומורכבים, התמודדות לא רק עם השלכות אלא גם עם העברות. כשם שמטרת ההעברה בטיפול היא להפוך את המטפל לאב או לאם או לכל דמות משמעותית, כך ביחסי הורה־ילד ההעברה משמעותה שהאם או

45. האיגרת הראשונה אל טימותיוס, ב׳, 11–13.

האב הופכים להיות דמויות משמעותיות אחרות בחיי הילד. דמויות שהילד לא מסוגל או לא רוצה להתייחס אליהן במישרין, ועל כן הוא מתעל את רגשותיו כלפיהם דרך ההורה. יש פסיכואנליטיקאים שטוענים בזכות הצורך להימנע מלהדביק תוויות לדמות המטפל ולא להגדיר אותה אימהית או אבהית. הדיכוטומיה אימהות־אבהות בעייתית בעיניהם, והם מעדיפים לראות את הזהויות הללו כרצף. כך למשל, טוען ארליך:

> אני רואה באופנויות של אחדות והוויה ושל נפרדות ועשייה את הדרכים שבהן אנו חווים את עצמנו ואת הזולת, בו־זמנית ובמקביל, כחלק מאתנו וכנפרד מאתנו. אופנויות אלה קיימות ופועלות בגברים ובנשים, באבות ובאימהות, גם אם הן מקבלות חיזוקים שונים על ידי החברה המעצבת את היחידים. ואני בהחלט מוצא שאופנויות אלה קיימות במטפלים גברים כמו במטפלות נשים.[46]

כך, מטפל צריך במצבים מסוימים להיות אימהי, ובמצבים אחרים המטופל צריך לחוות אותו כאבהי. מנקודת המבט שבה המודל הטיפולי משמש מודל ליחסי הורות, האבהות קרובה יותר לקוטב שבו יש נפרדות, ואילו האימהות קרובה יותר לקוטב של אחדות. שני הקטבים הכרחיים על מנת שהילד יוכל לקיים מערכות יחסים עתידיות. הקוטב של הנפרדות רלוונטי מאוד לצורך יכולת של הכלה והעברה, ואילו הקוטב של האחדות והחיבור רלוונטי לצורך יצירת אמון ואהבה. במובן זה, הקוטב של האבהות מתאים הרבה יותר להוות את "תבנית האב של ההעברה" (בפרפרזה על ויניקוט).

אחד הרגשות הבסיסיים המתפתחים אצל תינוק שלא מקבל את מבוקשו הוא רגש הבושה. התינוק מרגיש שהוא אינו טוב דיו, הוא אינו שלם, הוא חסר, שאינו מסוגל לספק את צרכיו הוא, והאב או האם אינם נמצאים כדי לספק את הרצון הזה. כדי להתמודד עם

46. שמואל ארליך, ספה וחברה – מרחבים פסיכואנליטיים (רסלינג, 2023), ע' 251.

רגש הבושה המופיע מוקדם כל כך בחיי התינוק, ממליצים להימנע מפיתוח רגשי בושה שקשורים בדרישה לשלמות, לילד שקט, ילד טוב, ילד מושלם, אשר עלולים להתפתח להפרעה נרקיסיסטית. בעוד שהאב, בדרך כלל, נתפס כמי שמזין את הסופר־אגו ומפתח את הדרישה למושלמות, הרי שקוטב האבהות כמודל דווקא מאפשר הכלה של הבושה של התינוק. הנפרדות בין ההורה לילד, שהיא חלק בלתי נפרד מקוטב זה, מאפשרת את ההכלה של רגש הבושה של התינוק. בקוטב האבהות הרגש הזה נחווה אצל ההורה כנפרד ממנו והוא איננו משליך עליו. כך גם לגבי הכלה של חרדה או של פחד ממוות. קוטב האבהות בהורות מאפשר להורה להגיב טוב יותר להשלכות של הילד, להכיל ולקיים העברה נגדית. בקוטב זה ישנה יכולת להביא אל פני השטח את אותם דברים שנמנעים מלדבר עליהם במערכת היחסים. אם הילד מגיב בזעם או מאתגר את המיניות או בוכה – יכול ההורה להגיב בצורה הרבה יותר טיפולית. גברים פמיניסטים בוחרים לחיות, במודע, בשני הקטבים. ללמוד לאט את עצמם ביחס לשני הקטבים האלה ואת התגובות שלהם לילדים במצבים שונים.

ה.

גברים פמיניסטים לא יתנו את מתן הגט בדרישות. הם לא ינצלו את העובדה שבישראל מתגרשים על פי הדין הדתי. לא רק כי אין זה הוגן אלא כי התניה כזו נוגדת את התפיסה השוויונית שהיא חלק בלתי נפרד מדרך מחשבתם. גברים פמיניסטים, כפרשני מציאות של יחסי כוחות, מזהים כאן את ה"הפרד ומשול", את ההעמדה של כל אחד מהגורמים של הקשר בנפרד – ביטחון כלכלי, סיפוק בזוגיות, קריירה, קשר עם הילדים, בעלות על הנכסים המשפחתיים, טיפול בילדים – כדרך של גברים לעצב את העולם על פי מידותיהם. הם מרימים את המסך מעל הפרדה מלאכותית

זו – קיים קשר מובהק בין הרישום של נכסי היחידה המשפחתית על שם הגבר ובין התמקדות אותה יחידה בקידום הקריירה שלו. יש קשר בין העובדה שהאישה מנקה ומסדרת את הבית לבין היותה המטפלת העיקרית בילדים. גברים פמיניסטים מתנגדים לשימוש בהפרד ומשול הזה. זו כנראה גם ההצדקה העמוקה לכך שנשים פמיניסטיות רבות אכן מנצלות את מעמדן החוקי בנוגע למזונות או משמורת או מתן גט במסגרת משא ומתן לקראת חתימה על הסכם גירושים. הן מרגישות שלא ניתן שלא להסתכל על הקשר כמכלול. לכן הן מעכבות גט או דורשות מזונות או את המשמורת גם אם הן מרגישות שניצול מעמדן החוקי בעניין זה אינו הוגן או אינו משקף את החיים המשותפים שהן ניהלו עם בן הזוג לשעבר, כי הן חיות בעולם גברי שעיצבו גברים. אלא שפרדוקסלית, יש במעשה הזה גם אימוץ של השיח הגברי בדבר ההפרדה. לא מדובר רק בהתייחסות הנפרדת לכל אחד מהיבטי הקשר וביכולת להעמיד אותו כנגד היבט אחר אלא גם באיזו גישה אינסטרומנטלית למשא ומתן שלפיה יש להעמיד כל אחד מהאינטרסים של הצדדים זה מול זה ולבצע סחר מכר עד להגעה להסכם. גישה זו משקפת את ההסתכלות הגברית הנפרדת, היות שהיא מתייחסת ברצינות לטענה לפיה ניתן להעמיד כל אחד ממרכיבי הקשר בנפרד ולסחור בו כנגד המרכיבים האחרים. ג׳ודית באטלר (Butler) ניסחה שאלה זו לגבי אנטיגונה – האם כשאנטיגונה אומרת לקריאון:

> הרי לא זאוס הוא אשר הכריז על כך
> גם לא קבע לבני אדם חוקים כאלה
> הצדק השוכן עם האלים בקרקע.
> גם לא חשבתי שלציווייך שלך
> יש תוקף שמרשה לבן־תמותה לרמוס
> חוקי אלים בלתי כתובים ומוצקים״.[47]

47. סופוקלס, אנטיגונה (שוקן, 1990), מתרגם: אהרן שבתאי, שורות 450-455.

היא מכפיפה את עצמה לשיח הגברי, כפי שטענה לוס איריגראי (Irigaray) בכתביה המוקדמים, או שמא הדיבור בשפה של הריבון (הגברי) אינו כולל אשמה או התפשרות מצד אנטיגונה?[48] בסופו של דבר, צריך לשאול באיזו שפה יתקשרו נשים על מנת להגן על עצמן, על גופן, על זכויותיהן, אם לא בשפה שבה מדבר הריבון? אנטיגונה אמנם משתמשת בשפת הריבון, אבל היא גם טוענת לגופו של עניין – האלים אכן עומדים לצידה בניגוד לחוק שקבע קריאון שאין לקבור את אחיה. באותו אופן ניתן אולי לטעון שאם אישה פמיניסטית מעכבת גט על מנת לזכות בדמי מזונות גבוהים היא מאמינה שבמסגרת השיח הגברי היא עושה מעשה ראוי. ועדיין, אצל אנטיגונה מדובר באיזו הפניה לרובד בסיסי, ההצדקה לקבורת פולינקס איננה נובעת מהסתכלות על המצב כמכלול אלא דווקא על מעשה הקבורה עצמו, בעוד שעיכוב גט או דרישת מזונות אחרי חיי זוגיות שוויוניים ומשותפים ובמצב של משמורת משותפת, אי־אפשר להצדיק באותו אופן.

1.

הורות מחייבת את האדם לבחון את עצמו בכל רגע ורגע ומשקפת את הצדדים החזקים והחלשים באישיותו של אדם. אצל גברים פמיניסטים הטיפול בילדים והקשר איתם הוא צורך קיומי, והאהבה אליהם כוללת, כמובן מאליו, את הטיפול היום־יומי בהם. עבורם אין צורך לעסוק בכל מיני הנחות לגבי אבות ש"יוצאים לעבודה" ומשאירים את הטיפול בילדים לאם ולא בתוצאות הנגרמות מדמות אב סמכותית וחולת שליטה לעומת דמות אם אוהבת ורכה. היותם פמיניסטים משפיע עמוקות על דרך ראייתם את העולם ולכן גם על התנהגותם במציאות. הפמיניזם שלהם איננו רק חתירה לשוויון

48. לדיון בעמדתה של איריגראי ראו Toril Moi, *Sexual/Textual Politic: Feminist Literary Theory* (Routledge, 1985): 143.

אלא לשינוי מבני ולהבנה ששום דבר איננו "טבעי" (למעט הלידה ואולי ההנקה) אלא הוא פרי כוחות תרבותיים ופוליטיים. להבנה פמיניסטית זו ישנה משמעות מכריעה בקשר עם הילדים, ביכולת להכיל אותם, לקיים ולאפשר, במסגרת הקשר איתם, את ההשלכות שלהם, העברה והעברה נגדית.